

Olga Pidlisecka

Narodowy Uniwersytet im. Ilii Miecznikowa w Odessie, Ukraina

ІМПРЕСІОНІСТИЧНИЙ МАЛЮНОК ОПОВІДАННЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «НАД МОРЕМ»

Звернення Лесі Українки у поетичній творчості до топосу Чорного моря відоме завдяки циклам поезій «Подорож до моря» та «Кримські відгуки», написаними після перебування в Євпаторії у 1891 році. Менш відоме її оповідання «Над морем», описи моря якого займають почесне місце у літературі нарівні з оповіданнями Кримського циклу Михайла Коцюбинського. Описуючи та зображуючи море, виражаючи морську стихію, обидва письменники створили яскраві імпресіоністичні малюнки. Але якщо проза Михайла Коцюбинського широко досліджувана, то з прозою Лесі Українки український читач тільки починає знайомитись (перше окреме видання оповідань Лесі Українки вийшло аж у 2015 році.) Оповідання Лесі Українки «Над морем» написане у листопаді 1898 року за враженнями, що залишилися від річного перебування в Ялті, і має автобіографічний характер. Близьке знайомство зі «слухачкою московських фершальських курсів» (з нею разом у вересні 1897 року письменниця знімала помешкання в Чукурларі) очевидно, спонукало її надалі остерігатися компаньйонів та товариств у Ялті. Проте ця зустріч дала матеріал, що ліг в основу образу Алли Михайлівни. В цьому персонажі дослідниця прози Лесі Українки Тетяна Третяченко вбачає «сформований продукт соціального оточення, того середовища, яке, прирікаючи людину на неробство, калічить її душу»¹. Якраз тут, в опозиції «праця / неробство» і пролягає основний вектор контрверсії між головними персонажами. Оповідачка, шиючи, читаючи, листуючись, весь час перебуває в роботі, і тим більше цінує хвилини відпочинку, прагне нових і нових побачень з морем. Особливо героїня цінує хвилини, коли вона може залишитись з морем наодинці. Все це дає підстави розглядати її стосунки з морем як роман. Навпаки, Алла Михайлівна відверто заявляє: «...не люблю вашого „прекрасного” моря... Мені здається, що то більше так, для годиться

¹ Т.Г. Третяченко, *Художня проза Лесі Українки. Творча історія*, Київ 1983, с. 193.

розпадаються: ах, море! ах, море! А як сказати по ширості, – вода та й годі»².

Тетяна Третяченко підкреслює: «... у Лесі Українки – „для годиться”, у Чехова – „так принято” (а стосується це загальноприйнятих фраз-комільфо, стилю поведінки на курорті, який диктує певну театральність, перенесення на якийсь час у інший світ, де природа всього лиш вигадлива декорація, а курортники – артисти у сценічних костюмах)»³. Однак в оповіданні «Над морем» авторка не уникає і зображення суші, відтворюючи ялтинські урбаністичні пейзажі. В поле зору письменниці попадає набережна з павільйоном, де смакують морозивом, готель «Росія» та сквер перед ним, міський сад, розкішні вілли на тлі гребенів гір, згадуються і околиці міста – Лівадія, Учан-Су тощо.

На нашу думку, є підстави розглядати дане оповідання як твір з обрамленням, але у незвичному ракурсі. Оповідання «Над морем» побудоване як оповідання з обрамленням, де рамою, на перший погляд, є море, а полотном – знайомство, кілька розмов та прогулянок оповідачки з Аллою Михайлівною. Перед нами постають не традиційні рама й полотно. У цьому оповіданні рама – це полотно, основа, а сама картина є рамою, не настільки важливою для оповідачки, як те, що обрамлює.

Оперуючи літературознавчим терміном, який запозичено з живопису («імпресіоністичний малюнок»), запозичимо ще два терміни «рама» та «полотно картини», а також прослідкуємо зміну цих опозицій («рама» та «полотно картини») в оповіданні. Наведемо точку зору Юрія Лотмана.

Варто нам звернути увагу на раму в якості самостійного тексту, як картина перетворюється у її межі і у цьому сенсі не відрізняється від стіни. Рама картини, рампа в театрі, початок або кінець літературного чи музичного твору, поверхні, відмежовує скульптуру чи художню споруду від художньо вимкненого з нього простору, все це різні форми загальної закономірності мистецтва: твір представляє собою кінцеву модель безкінечного світу», «Рама картини, рампа сцени, межі екрану складають межі художнього світу, замкненого у своїй універсальності»⁴,

– так розмежовує раму й полотно, або раму й картину структураліст. Ми пропонуємо імпресіоністичний малюнок, який начебто слугує фоном в оповіданні Лесі Українки, розглянути не як раму, а як полотно, а сюжетний пласт твору, навпаки, як раму. Цьому є вагома причина: стосунки, дії, події між персонажами Аллою Павлівною, Анатолем

² Леся Українка, *Над морем* [в:] З людської намови: Проза: передмова Вікторії Сірук, Київ 2015, с. 175.

³ Т.Г. Третяченко, *Художня проза Лесі Українки. Творча історія*, Київ 1983, с. 193.

⁴ Ю. Лотман, *Структура художественного текста* [в:] Об искусстве, Санкт-Петербург 1998, с. 4–91.

вважають своєю безмістовністю, ненаповненістю, бездуховністю. Відстань між оповідачкою та цими персонажами – безмежна. Персонажі-обивателі проживають нічим ненаповнені дні. Діалоги з Аллою Михайлівною для оповідачки настільки другорядні, що вона «втікає» від них до моря, як загалом тікає від задушливої світської Ялти. Натомість «спілкування» оповідачки з морем сповнене змісту, і це підтверджує яскравий імпресіоністичний малюнок оповідання. Саме тут звертається увага на раму (море) як на самостійний текст, і тут рама, будучи просторово обмеженою, утворює собою, за Лотманом, модель безмежного світу.

Леся Українка у своєму прозовому творі, зображуючи «раму», окреслює домінантні риси ментальності курортної публіки, яка практично не змінилась з плином часу, і тому оповідання легко вписується в контекст сучасної літератури. Курортне місто, особливо приморське, володіє силою притягання, що, як ведеться, викликає амбівалентні емоції і у оповідачки, і у Алли Михайлівни. Чимало письменників намагались осмислити специфіку цього притягання. Повертаючись до сприйняття міста людини зазначимо влучну характеристику приморських міст Томаса Манна: культура на краю стихії. Однак поза цією формулою залишаються складні взаємини культури і стихії, цивілізації і природи, екологічні наслідки агресії людини, що не пройшло повз увагу Лесі Українки, як-от:

«...мені стало жаль „свого прекрасного моря”, – його темно-зелена оксамитова хвиля ледве просвічувалася з-під сміття...»⁵. За спостереженнями Оксани Головій, «мариністичні мотиви червоною ниткою пронизують весь твір. Вони наповнюють оповідання неоромантично-імпресіоністичними замальовками, ніби “розбавляючи” реалізм. Водночас образ моря “поглиблює” реалізм, спрямовуючи проблематику у філософську площину – до вирішення екзистенційних проблем свободи, вибору, призначення людини»⁶.

Саме образ моря, який можна навіть виокремити як головний образ / персонаж твору, є картиною в рамі. Рамою, або фоном, нагадаємо, є безмістовні й важкі для оповідачки розмови з Аллою Михайлівною.

В. Ізер у праці «До антропології художньої літератури» застерігає від надмірних описових досліджень:

⁵ Леся Українка, *Над морем* [в:] З людської намови: Проза: передмова Вікторії Сірук, Київ 2015, с. 160.

⁶ О. М. Головій, «Ми вже привикли до моря і воно до нас...»: *Мариністичні мотиви в епістолярній і прозовій спадщині Лесі Українки* [в:] Актуальні проблеми слов'янської філології, Випуск XXI V, Частина 1. Київ, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України. Серія: Лінгвістика і літературознавство. Міжвузівський збірник наукових статей, 2011, с. 123-132.

Замість того, щоб множити інтерпретації, літературознавство має відповідати на питання: «Які твори є літературою?» Адже література – це дзеркало, і вона відображає те, що філософія або соціологія не може висловити⁷.

Погодившись з дослідником, не намагатимемось інтерпретувати «полотно» твору, а перейдемо одразу до «рами», адже саме вона, або цей імпресіоністичний малюнок, роблять оповідання «Над морем» високою модерністською літературою, яка, в поєднанні з фабульною розповіддю не тільки у цьому оповіданні, але взагалі у прозі Лесі Українки дає змогу Дмитру Чижевському зробити такий висновок:

Леся Українка закінчує історію українського реалізму в надзвичайно цінній формі, яка фактично виводить літературу далеко за межі реалізму, а українську літературу робить – вперше – літературою світовою⁸.

Море в оповіданні може виступати і обрамленням для картини, де плямою є діалоги оповідачки з Аллою Михайлівною. Читача не полишає враження, що образ Алли Михайлівни – це дійсно досадна пляма на ідеально виписаному полотні картини. Важливість моря, а не людини і в житті оповідачки, і в сюжетному плані оповідання постає і у назві твору, і на філософсько-психологічному рівні. Реакція оповідачки на тупих, морально обмежених та вбогих людей, таких, як Алла Михайлівна, Анатоль проявляється на фізичному рівні: «Мені почало здаватись, що мене оплутала якась тонка павутина і починає застилати очі і заважати дихати. В голові мені туманіло»⁹. В оповіданні, крім опозицій «рама» й «полотно», або «пляма» і «полотно», яскраво прослідковується опозиція «людина природна» (оповідачка) та «людина міста» (Алла Михайлівна). Важливою умовою екзистенції природної людини є самотність, про яку було згадано на початку статті. Прагне самотності і оповідачка:

Море привабило мене. Воно розстилось ген-ген, широке, спокійне і ніжно-рожеве. Я запрагнула того рожевого спокою, він мені був конче потрібний після втоми сього дня¹⁰.

Оповідачка не прагне зручного, комфортного життя, на протигагу від Алли Михайлівни, людини міста, їй важливіша максимальна наближеність до природи, цим пояснюється і намагання сісти на пісок, а не на лаву, «і бачити, як хвиля вільно розточується по березі, не розбиваючись об

⁷ В. Ізер, *Процес читання: феноменологічне наближення* [в:] Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / За ред. М. Зубрицької, Львів 1996, с. 349-367.

⁸ Д. Чижевський, *Історія української літератури*, Київ 2003, 568 с.

⁹ Леся Українка, *Над морем* [в:] З людської намови: Проза: передмова Вікторії Сірук, Київ 2015, с. 180.

¹⁰ Там само.

підмурівок набережної»¹¹. Цей короткочасний перепочинок дозволяє собі оповідачка, аби відпочити від гамірної Ялти та докучливої знайомої, дає змогу насолодитись імпресіоністичним малюнком моря:

Узгір'я геть далеко за молом темно-синьою хмарою спускалося в море і все темніло, темніло. По рожевій площині моря пробігали то золоті, то блакитні іскри, мінялися. Блідли, а вкупі з ними блідла і рожева барва. Аж ось рожева барва зникла, повіяв раптовий вітер, хвиля сплеснула голосніше, освітлений краєчок берега почорнів, тінь швидко побігла геть аж ген середину моря, що вкрилось дрібненькими білими гребінцями. Потім так же раптом зникли гребінці і вітер, а море знов стало спокійне, гладеньке, тільки сизе, як голубині крила¹².

У Лесі Українки оповідачка картину без плями спостерігає одна. Обсервація, що викликає почуття, які трансформуються в думку і навпаки, вимагає відособлення. „Думка – це завжди трохи самотність”¹³ – писав Гайдеггер. В хвилину душевної гармонії обсерватор (оповідачка) здебільшого міркує про вічність, усвідомлюючи своє життя її крихтою.

Топос моря постає перед читачем вже з першого речення: «Часто, лежачи над самісіньким морем, під навислим каменем і дивлячись на фаланги хвиль, на ясний горизонт, здавалось мені, що я опинилась у такій країні, де ще не було чи вже нема людей»¹⁴. У третьому реченні Леся Українка висловлює парадокс, який вже зазначався у її листуванні: не поділяючи поглядів Ніцше, у деякій мірі вона була ніцшеанкою: «Мізантропія не в моїй натурі, але часом буває, що хочеться на який час втекти від людей власне для того, щоб не почати ненавидіти їх»¹⁵. Так виникає перший, ніцшеанський мотив втечі від натовпу. І далі оповідачка дає хід роздумам про вже згадані «раму» й «полотно»: «Десь я чула вираз, ніби сама природа, самий краєвид, без людей, – то все одно що рамка без картини, але часами я думаю, що се картина – без плями»¹⁶. Речення-роздуми сповнені афоризмів, що наштотує на алюзії з вайльдівським «Портретом Доріана Грея», де афоризми й парадокси лорда Генрі іноді затьмарюють саму фабулу роману.

Пейзаж не є допоміжним фактором для знайомства з персонажами у цьому оповіданні. Автор готує читача до сприйняття головного героя твору: Чорного моря. Опису моря передує імпресіоністське враження від

¹¹ Леся Українка, *Над морем* [в:] З людської намови: Проза: передмова Вікторії Сірук, Київ 2015, с. 190.

¹² Там само, с. 190.

¹³ Інтерв'ю з Мартіном Гайдеггером французькому журналу Експрес (L'Express) Корреспондент. Режим доступу: [liveinternet.ru >users/2532026/post170006323/](http://liveinternet.ru/users/2532026/post170006323/).

¹⁴ Леся Українка, *Над морем* [в:] З людської намови: Проза: передмова Вікторії Сірук, Київ 2015, с. 173.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

шуму хвиль, так у синестезійному ланцюжку «зір – слух – запах – дотик» на перше місце виходить слух:

Море шуміло, дрібні камінці торохтіли, зачеплені хвилею, немов порікували, що їм не дає спокою химерна вода. Чайки цілими зграями літали над водою, жалібно скиглячи, однаково і в погоду, і в негоді, вдень і вночі. Завжди поважні кримські садки стояли тихо – великої бурі треба, щоб вини зашуміли, як наші діброви¹⁷.

Далі автор контрастом вводить «різкий мідяний гук військового оркестру», «свист парохода», і «гармонія раптом розбивалась, мрія про незаселену людьми країну зникала»¹⁸.

З топосом моря на початку твору споріднені топоси міста та гір, які теж описані у яскравій імпресіоністичній манері, наприклад: «Справді, гори, що темніли геть навколо затоки, ставали неначе прозорі, немов сотні ясних віконців відчинялись і крізь них ясніло живе золото»¹⁹. Так автор подає сповільнений пейзаж, викликаючи ефект відтягнення, де про море читач дізнається згодом, хоча натяки на нього починаються вже з початку твору. Густав Ашенбах, герой маннівської новели «Смерть у Венеції» (1912), з властивою йому системністю науковця відповідає собі на питання, чому його так вабить море. І Томас Манн, і Леся Українка вловили глибинні міфологічні мотиви людської екзистенції, їхні герої немовби повсякчас шукають втрачений час, нездійснений ідеал, зверхістину, першооснову життя та краси. Якщо героїня Лесі Українки прагне вирватись з юрби до моря, то вона дійсно втікає від того, що її лякає і пригнічує, тобто намагається врятувати себе, самоідентифікуватись. А реалізоване прагнення бути самим собою дає людині відчуття затишку рідного дому. Однак Леся Українка не зацікавлюється тим, що Томас Манн називає НІЩО. Оповідачка не лише проривається ДО СЕБЕ, але і далі – КРІЗЬ СЕБЕ. Як і в поетичних творах, присвячених Криму, так і в оповіданні «Над морем» переважають мотиви самотності, незадоволення життям у «чужій Ялті». І лише море, щоразу інше, рятує героїню.

Основні події оповідання відбуваються в Ялті, на набережній та на віллі. Топос моря переміщується вниз (над морем). Зверху на море дивиться оповідачка, зверхньо змушена вона ставитись і до вузьколобої обмеженої товаришки Алли Михайлівни, яка у своїх репліках час від часу демонструє власну обмеженість.

Повертаючись до основного задуму оповідання, простежимо динаміку ліро-імпресіоністичної оповіді, яка

¹⁷ Леся Українка, *Над морем* [в:] З людської намови: Проза: передмова Вікторії Сірук, Київ 2015, с. 174.

¹⁸ Там само, с. 178.

¹⁹ Там само, с. 173.

характеризується найбільшою наближеністю до поетичного і навіть малярського імпресіонізму, (...) базується на принципі передачі власного враження письменника від оточуючої дійсності, концентрації уваги на його спостереженнях, особистих переживаннях, що часто виявляються через асоціації з явищами та станами природи, у формі ліричних роздумів, мрій, снів тощо²⁰.

В оповіданні Лесі Українки оповідачка концентрує увагу на деталях, намагається надати їм особливого звучання. Так, море протягом оповіді змінює кольори: рожеве, блакитне, золоте, сизе, фіалкове, опалове. І знову сторінку прекрасного імпресіоністичного малюнку змінює «пляма»: недоречною плямою є діалог Алли Михайлівни з Анатолем, а згодом з оповідачкою, у якому вона не приховує свого урбаністичного начала: «...не люблю вашого «прекрасного» моря, яки дивлюсь на те коливання, то якось тошно робиться, Мені здається, що то більше так, для годиться розпадаються: «Ах, море! Ах, море!» А як сказати по щирості – вода, та й годі»²¹. Навпаки, як роман з морем розглядає Світлана Кочерга ставлення оповідачки, що прагне нових і нових побачень з морем і особливо цінує хвилини, коли вона може залишитись з ним наодинці:

Не лише плями на морі болісно сприймає Леся Українка, людина для неї також може бути плямою на картині досконалого світу, особливо якщо підійти до цієї людини надто близько²².

Повертаючись до понять «рама» та «полотно», зазначимо, що протягом всього оповідання наявна дана опозиція, при чому якщо рама (пусті розмови з Аллою Михайлівною, упадання якої за Анатолем вульгарні й заяложені) статична у своїй одноманітності, навіть за умови зовнішнього розвитку сюжету, то полотно картини оповідання (море) повсякчас змінює свій імпресіоністичний малюнок, пейзаж подано в розвитку. Так, за добу літнього дня топос моря змінився вісім разів:

- Шум моря, політ чайок
- Штиль, вечір, море ніжно-рожевого кольору
- Хвиля на морі створює білі гребінці
- Спокійне сизе море
- Вигляд брудного засміченого моря з тераси павільйону
- Весела літня буря
- Вечірнє тихе море

²⁰ Павло Миколайович Ямчук, *Імпресіонізм в українській прозі 1890-х - 1930-х років*: Дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / Одеський держ. ун-т ім. І.І.Мечникова, Одеса 1998, с. 43.

²¹ Леся Українка, *Над морем* [в:] З людської намови: Проза: передмова Вікторії Сірук, Київ 2015, с. 194.

²² С. Кочерга, *Коріння саксіфраги (Оповідання Лесі Українки „Над морем” крізь призму онтологічної поетики)* Режим доступу: lesiaukrainka.crimea.ua/saxifraga.htm.

– Нічне море, прогулянка човном з вітрилом.

Динамічний пейзаж в оповіданні, на думку Оксани Головій, зображено завдяки стилізації під подорож:

Мариністичні мотиви червоною ниткою пронизують весь твір. Вони наповнюють оповідання неоромантично-імпресіоністичними замальовками, ніби “розбавляючи” реалізм. Водночас образ моря “поглиблює” реалізм, спрямовуючи проблематику у філософську площину – до вирішення екзистенційних проблем свободи, вибору, призначення людини²³.

Імпресіоністичний ефект оповідання, головним героєм якого є Чорне море, здійснюється не лише завдяки швидкій зміні пейзажу, але й повсякчасній зміні настроїв героїнь, переживань, емоцій. Адже саме персонажі, набридливі люди є плямою на полотні або обрамленням для «морської» картини, де зображене незалежне ні від кого життя моря. Зумовлена швидка зміна настроїв і характером персонажів: будучи різними типажами (людина природна – оповідачка та людина урбаністична – Алла Михайлівна). Це поєднання породжує у читача індивідуальні асоціації, подібні ефекту полотен імпресіоністів: незвичайність колориту, відчуття рухомості статичного полотна, метаморфозу сприйняття цілісного світу завдяки точкам зору різних персонажів, деталей, внутрішній світ оповідачки.

Бібліографія

- Головій О. М. «Ми вже привикли до моря і воно до нас...»: *Мариністичні мотиви в епістолярній і прозовій спадщині Лесі Українки* [в:] Актуальні проблеми слов'янської філології, Випуск XXI V, Частина 1. Київ, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України. Серія: Лінгвістика і літературознавство. Міжвузівський збірник наукових статей, 2011, с. 123 – 132.
- *Интерв'ю з Мартіном Гайдеггером французькому журналу L'Express (L'Express) Корреспондент*. Режим доступу: [liveinternet.ru >users/2532026/post170006323/](http://liveinternet.ru/users/2532026/post170006323/)
- Ізер В. *Процес читання: феноменологічне наближення* [в:] Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / За ред. М. Зубрицької, Львів 1996, с. 349 – 367.
- Кочерга С. *Коріння саксіфраги (Оповідання Лесі Українки „Над морем” крізь призму онтологічної поетики)* Режим доступу: lesiaukrainka.crimea.ua/saxifraga.htm
- Лотман Ю. *Структура художественного текста* [в:] Об искусстве, Санкт-Петербург 1998, с. 4 – 91.

²³ О. М. Головій, «Ми вже привикли до моря і воно до нас...»: *Мариністичні мотиви в епістолярній і прозовій спадщині Лесі Українки* [в:] Актуальні проблеми слов'янської філології, Випуск XXI V Частина 1. Київ, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України. Серія: Лінгвістика і літературознавство. Міжвузівський збірник наукових статей, 2011, с. 123 – 132.

- Третяченко Т.Г. *Художня проза Лесі Українки. Творча історія*, Київ 1983, с. 193.
- Українка Леся. *Над морем* [в:] З людської намови: Проза: передмова Вікторії Сірук, Київ 2015, 384 с.
- Чижевський Д. *Історія української літератури*, Київ 2003, 568 с.
- Ямчук Павло Миколайович. *Імпресіонізм в українській прозі 1890-х - 1930-х років*: Дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / Одеський держ. ун-т ім. І.І.Мечникова, Одеса 1998, 178 с.

Olga Pidlisecka

Odessa I. I. Mechnikov National University

IMPRESSIONISTIC IMAGE OF THE SHORT STORY BY LESYA UKRAINKA „ABOVE THE SEA”

Summary

In the article is analyzed genre specificity and traced the basic compositional methods of the short story by Ukrainian writer Lesya Ukrainka. The article considers the peculiarities of reception and interpretation of the short story by Lesya Ukrainka „Above the Sea”). The article is devoted to theoretical opposition research „frame” / „pattern” in the Ukrainian Lesya story „Above the Sea”. Analyzed this dichotomy in the work of Yuri Lotman and then extrapolated this opposition to this story. Shifted emphasis from external event-party work on internal (emotional, philosophical impressionistic picture of the sea). Topos Black Sea lodged in development. It traces changes the psychological state of the narrator and parallel images of the sea in the work. In addition, the article the opposition „natural man” and „a man of the city.” Consequently singled out opposition „work / idleness” and what lies the main vector of controversy between the main characters. It studied the artistic transformation of reality in the variety of forms by creating a special time-and-space unity, which breaks the traditional one through joint action within the text. The study followed the idea of self-knowledge and search for the truth necessity, which is revealed in the context of motivating the heroes’ actions. Traced the concept of perception of works of Lesya Ukrainka literary critics in books of recent years. According to research, in modern methodological reading of the works of Lesya Ukrainka inherent in the hitherto implicit aspects of meaning and interpretation. The article analyzes peculiarities of anthropological analysis functioning according to V. Iser, Y. Lotman. Basing on the short stories of the Ukrainian writer Lesya Ukrainka in the article was made an attempt to trace connection of intertextual images in the given work, to probe their functioning in different plots and specify their intertextuality.

The given article investigates Nietzschean ideas in prose literary works by Lesya Ukrainka. There was made an attempt to describe the characters of the short story by Lesya Ukrainka „Above the Sea” in terms of Friedrich Nietzsche's mental paradigm.

Key words: story, impressionism, frame, topos, existence.

Ключові слова: оповідання, імпресіонізм, рама, топос, екзистенція.